

Özgün Makale

Evde Kal(a)mayanlar: Farklı Kentlerde Hizmet Sektöründe Çalışanların Pandemi Deneyimleri Üzerine Fotoses Çalışması

Those Who Couldn't Stay Home: A Photovoice Study on the Pandemic Experiences of Service Sector Workers in Different Cities

Temmuz Gönc Şavran¹, Selma Karabey², Ahmet Can Bilgin³,
Neşeriz Yeşim Yasin Erkmen⁴, Yağmur Köksal Yasin⁵, Bülent Kılıç⁶

1. Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye.
2. Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
3. Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.
4. Doç. Dr., Acıbadem Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
5. Uzm. Dr., Hatay Dörtüyl İlçe Sağlık Müdürlüğü, Hatay, Türkiye
6. Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.

Öz

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisinin yaşama ve çalışma koşulları üzerindeki etkilerini pandemide çalışmayı sürdürenlerin deneyimleri üzerinden ortaya koymaktır. Araştırma nitel yöntemle, fotoses deseniyle yürütülmüştür. Katılımcılar, Aydın, Eskişehir, İstanbul ve İzmir'de çocuk bakımı/ev temizliği, kargo, hastane temizliği ve hasta bakımında çalışan 36 kişiden oluşmaktadır. Veriler her grupla yapılan ikişer odak grup görüşmesiyle toplanmıştır. Katılımcıların çektiği fotoğraflar hakkındaki yorumları katılımcı izniyle ses olarak kaydedilmiş, deşifre edilip tematik analizle çözümlenmiştir. Bulgular katılımcıların başlıca sorunlarının ekonomik kırılganlık, gelir kaybı, beslenme sorunları, uzaktan eğitim masrafları, fiziksel tükenme, bulaş riski, izolasyon ve damgalanma, ev içi ilişkilerde gerilim ve kurumsal adaletsizlik olduğunu göstermektedir. Buna rağmen katılımcıların dayanışmadan ve ev içindeki üretkenliklerinden destek aldıkları gözlenmiştir. Araştırma, kriz önlemleri alınırken toplumdaki eşitsizliklerin daha da büyümesini önlemek için kırılgan grupların göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermiştir.

Anahtar sözcükler: COVID-19, pandemi, fotoses, sağlığın sosyal belirleyicileri, damgalanma.

Abstract

The aim of this study is to reveal the effects of the COVID-19 pandemic on living and working conditions through the experiences of those who continued working during the pandemic. The research was conducted using a qualitative method with photovoice design. The participants consisted of 36 individuals working in childcare/ house cleaning, cargo delivery, hospital cleaning, and patient care in Aydın, Eskişehir, İstanbul, and İzmir. Data were collected through two focus group interviews with each group. Comments on the photos taken by the participants were recorded as audio with their permission, transcribed, and analyzed using thematic analysis. The findings show that the main problems of the participants were economic vulnerability, loss of income, nutritional problems, distance education costs, physical exhaustion, risk of infection, isolation and stigma, tension in domestic relationships, and institutional injustice. Despite this, it was observed that the participants received support from solidarity and their productivity within the home. The research demonstrates that vulnerable groups should not be ignored in order to prevent further exacerbation of inequalities in society while crisis measures are being taken.

Keywords: COVID-19, pandemic, photovoice, social determinants of health, stigma.

Geliş Tarihi / Received: 13.05.2026 Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2026 Yayın Tarihi / Published: 19.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Temmuz Gönc Şavran Eposta: temmuzgonc@gmail.com

Sorumlu Editör / Handling Editor: Nuray Özgülnar

Atf için / Suggested Citation: Gönc Şavran, T., Karabey, S., Bilgin, A.C., Yasin Erkmen, Y.Y., Köksal Yasin, Y. & Kılıç, B. (2026). Evde Kal(a)mayanlar: Farklı Kentlerde Hizmet Sektöründe Çalışanların Pandemi Deneyimleri Üzerine Fotoses Çalışması. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 36-59.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, 21 Ekim 2022 itibarıyla dünyada 623 milyondan fazla vaka ve 6,5 milyondan fazla ölüme; Türkiye’de ise yaklaşık 17 milyon vaka ve 101 bin ölüme yol açmıştır (WHO, 2022; TC Sağlık Bakanlığı, 2022). Pandeminin etkisi morbidite ve mortalite ile sınırlı kalmadığı, derin sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurduğu için eşitsizlik, yoksulluk, açlık, şiddet ve eğitimsizlik pandemilerini kapsayan çoklu pandemi kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır (MSC, 2020). Bu çalışma, pandeminin görünmeyen yüzünü “evde kal” çağrılarına uyma şansı olmayan çalışanların deneyimleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Pandemiler tarihsel olarak toplumdaki eşitsizlikleri derinleştirme eğilimindedir. 1918 İspanyol Gribi, 2009 H1N1 salgını ve 2014 Batı Afrika Ebola salgını, en ağır yükün zaten dezavantajlı durumda olan grupların üzerine bindiğini göstermiştir (Quinn & Kumar, 2014; Farmer, 1996). COVID-19 pandemisi de yoksulluk, evsizlik, sigara dumanına maruziyet ve özellikle siyahi nüfusa yönelik ayrımcılık gibi eşitsizlikleri daha görünür hale getirmiş ve sağlığın sosyal belirleyicileri (Dahlgren ve Whitehead, 1991) çerçevesinin bu eşitsizlikleri anlamak için güçlü bir araç sunduğunu hatırlatmıştır (Abrams ve Szefer, 2020). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2020), pandeminin küresel işgücünün yaklaşık %70’ini oluşturan kayıt dışı ekonomide çalışanları en fazla etkilediğini raporlamıştır. Bu çalışanlar, sosyal güvenceden yoksun, uzaktan çalışma imkânı olmayan ve işlerini kaybettiklerinde herhangi bir destek alamayan kişilerdir. Gelişmiş ülkelerde bile, düşük ücretli hizmet sektörü çalışanları, temizlik görevlileri, kargo kuryeleri ve sağlık personelinin alt kademeleri pandemiden orantısız şekilde etkilenmiştir (Galasso, 2020; UNDP, 2020).

Dahlgren ve Whitehead (1991) sağlığın sosyal belirleyicileri modeliyle sağlık sonuçlarının bireysel seçimlerin ötesinde, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin karmaşık bir etkileşiminin ürünü olduğunu vurgulamıştır. Bu modele göre sağlık statüsü en genel olarak genel sosyoekonomik, kültürel ve çevresel koşullardan, sonra yaşama ve çalışma koşullarından, daha sonra sosyal ağlar ve bireysel yaşam tarzı faktörlerinden, son olarak biyolojik faktörlerden etkilenmektedir. Pandemi özellikle yaşama ve çalışma koşullarını değiştirerek mevcut eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Ayrıca özellikle sağlık çalışanları, genel olarak da çalışmaya devam eden tüm çalışanlar virüsle temaslı kişiler olarak etiketlenmiş, normal kabul edilen toplumsal kategorilerden dışlanmış ve bozulmuş kimliklerle (Goffman, 1963) yeniden tanımlanarak virüs dağıtıcısı şeklinde damgalanmışlardır. Bu damgalamada risk toplumunun (Beck, 1992; Giddens, 1991) ve pandemi sürecinde ontolojik güvenliğin zedelenmesinin de etkisi vardır. Risk toplumunda riskler giderek daha küresel, hesaplanamaz, öngörülemez hale gelmiştir. Covid-19 da ne zaman kime bulaşacağı tahmin edilemeyen bir risk olarak toplumda kontrol kaybı ve anksiyete üretmiş, toplumsal dünyanın sürekliliği konusunda derin kaygılara neden olmuştur. Bu ontolojik

güvenlik (Giddens, 1991) kaybı okulların açılıp kapanması, maske erişiminde kesintiler ve bilgi kirliliği ile derinleşmiş ve yaygınlaşmıştır.

Türkiye bağlamında, pandemiyle ilgili araştırmalar içinde çalışanların deneyimlerini konu alan nitel çalışmalar görece sınırlı kalmıştır. Gürer ve Gemlik (2020) İstanbul'da sağlık çalışanlarıyla yaptıkları nitel çalışmada pandeminin ilk günlerinde kişisel koruyucu ekipman sıkıntısı yaşandığını, buna rağmen katılımcıların yaptıkları işi değerli gördükleri için mesleklerini bırakmak istemediklerini belirlemiştir. Hemşirelerle yapılan diğer nitel çalışmalar da (Akatin, 2022; Özkan, 2022) bireysel ve mesleki açıdan yaşanan olumsuzlukları ortaya koymuştur. Kargo çalışanlarını konu alan bir çalışmada (Mert vd., 2023) pandemide çalışmaya devam eden kargo çalışanlarının işçi sağlığı ve iş güvenliği algısı ve tutumları ölçülmüştür. Fotoses deseniyle yapılan bir çalışmada da (Sever ve ark., 2020) üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim deneyimleri incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, fotoses deseniyle yapılmış bir alan araştırmasının verileri üzerinden dört farklı kentte çocuk bakımı/ev temizliği, kargo, hastane temizliği ve hasta bakımında çalışanların pandemi sürecini nasıl deneyimlediklerini ortaya koymaktır. Araştırma, salgının mikro düzeydeki etkilerini, gündelik hayatın ayrıntılarına nüfuz ederek göstermeyi ve katılımcıların kendileri için anlamlı olan deneyimleri öne çıkarmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırma, katılımcıların gündelik deneyimlerini fotoğraflarla belgeleyip grup içinde tartışarak sorunları görünür kılmalarını sağlayan, Wang ve Burris (1997) tarafından geliştirilmiş nitel, katılımcı temelli bir fotoses deseniyle yürütülmüştür. Dezavantajlı grupların sesini duyurma, bakış açılarını araştırmaya dâhil etme ve güçlenmelerini destekleme amacı taşıyan bu yöntem (Sutton-Brow, 2014: 169), fotoğrafların yalnızca nesne sergilemekten öte katılımcının içsel duygularını yansıttığı bir yapı sunar (Özdamar Akarçay, 2023: 43). Fotoses tasarımı iki odak grup aşamasından oluşur: ilkinde çalışmanın hedefleri açıklanır ve katılımcılardan araştırma konusuna yükledikleri anlamı yansıtan fotoğraflar çekmeleri istenir (genelde iki haftalık süre); ikincisinde ise “Bu fotoğraf sizin için ne anlama geliyor?”, “Hayatınızla nasıl bağdaştırıyorsunuz?” gibi sorular eşliğinde çekilen fotoğraflar tartışılır, görüşmeler kaydedilir. Elde edilen veriler, fotosesin son aşaması olan tematik analizle kodlanıp yorumlanır (Wang ve Burris, 1997). Bu süreç, yalnızca veri toplamayı değil, aynı zamanda katılımcıların öznel gerçekliklerini ve toplumsal kaygılarını araştırma sürecine dönüştürücü bir şekilde dâhil etmeyi hedefler (Catalani & Minkler, 2010; Liebenberg, 2018).

Katılımcılar

Araştırma grubu Türkiye'nin dört farklı ilinde (Aydın, Eskişehir, İstanbul, İzmir) hizmet sektörünün farklı

dallarında çalışan katılımcılardan oluşmaktadır. Her ilde farklı bir sektörden katılımcılar seçilmiş, böylece farklı çalışma koşullarının pandemi deneyimini nasıl şekillendirdiğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Katılımcıların kentlere, mesleklere, cinsiyete göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Araştırmacıların kişisel iletişim ağlarındaki kişiler aracılığıyla ilk katılımcılara ulaşılmış, ardından bu katılımcıların yönlendirmeleriyle diğer katılımcılar dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilme kriterleri şunlardır: 18 yaşından büyük olmak, sözel iletişim kurabilmek, pandeminin DSÖ tarafından resmen ilan edildiği Mart 2020 itibarıyla hizmet sektöründe belirlenen mesleklere çalışıyor olmak, fotoğraf çekme özelliğine sahip bir telefona sahip olmak veya bu imkâna erişebilmektir. Bu kriterlerden birini dahi karşılamayan kişiler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Tablo 1: Katılımcıların dağılımı

Kent, meslek	Sayı, cinsiyet, yaş aralığı
Aydın- Çocuk bakımı/ev temizliği	6 kadın (42-67)
Eskişehir- Kargo çalışanları	8 erkek (18-59)
İzmir-Hastane temizlik işçileri	4 kadın, 3 erkek (35-55)
İstanbul - Ev temizliği/bakıcı	7 kadın (42-67)
İstanbul- Hasta bakıcı, temizlik ve güvenlik personeli	2 kadın, 1 erkek (22-55)
İstanbul- Sendika temsilcileri	3 kadın, 2 erkek (35-55)
Toplam	36 (22 kadın, 14 erkek)

Veri Toplama Süreci

Veri toplama, Ağustos 2021 ile Ekim 2021 tarihleri arasında, her odak grup için iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Tüm görüşmeler, COVID-19 salgını önlemleri doğrultusunda (maske takma, sosyal mesafeyi koruma, iyi havalandırılmış veya açık mekanları tercih etme) ve mahremiyet gözetilerek yüz yüze yapılmıştır.

Birinci görüşme, oryantasyon oturumu olarak tasarlanmıştır. Bu oturumda katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı ve fotoses yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca katılımcıların sosyodemografik ve ekonomik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmış bir katılımcı bilgi formu uygulanmıştır. Bu formda yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, doğum yeri, medeni durum, çocuk sayısı, hane büyüklüğü, hane geliri, çalışma süresi, sigorta durumu gibi değişkenler yer almıştır. Oryantasyon oturumunun ardından katılımcılardan, iki hafta boyunca pandemi sürecinde gündelik yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları, riskleri, korunma veya korunamama durumlarını

yansıtan fotoğraflar (her gün bir iki tane olmak üzere) çekmeleri istenmiştir. Katılımcılar fotoğrafları çekerken dikkat etmeleri gereken etik kurallar konusunda bilgilendirilmiştir.

İki hafta sonra yapılan ikinci odak grup görüşmesinde, katılımcıların çektiği fotoğraflar önce tüm gruba gösterilmiştir. Ardından her katılımcıdan kendisi için en anlamlı olan fotoğrafı ya da fotoğrafları seçmesi istenmiş, seçilen fotoğraflar da tekrar tüm katılımcılara sunulmuştur. Ardından her katılımcıya seçtiği fotoğraf/lar için fotoğrafta ne görüldüğünü betimlemesi, bu fotoğrafı neden çektiğini, fotoğrafın kendisi için ne ifade ettiğini, hangi duygu ve düşünceleri uyandırdığını anlatması istenmiştir. Fotoğrafı sunan katılımcının anlatımının ardından diğer katılımcılardan da aynı fotoğrafa ilişkin yorumlarını, benzer deneyimlerini veya farklı bakış açılarını paylaşmaları istenmiştir. Bu şekilde grup etkileşimi içinde zengin bir veri üretilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmaya katılan 36 katılımcı yaklaşık 150 fotoğraf çekmiştir, ancak her katılımcının en anlamlı bulduğu fotoğraf/lar seçilip onlar üzerine konuşulduğu ve bazı katılımcılar birden fazla fotoğraf seçtiği için analize toplam 40 fotoğraf dahil edilmiştir. Görüşmelerin sonunda, katılımcıların çektikleri fotoğrafların kendilerinde kalmasına izin verilmiştir. Tüm görüşmeler, katılımcıların izni alınarak ses kaydına alınmış ve ardından sosyoloji yüksek lisans öğrencileri tarafından tam metin olarak deşifre edilmiş ve yazarlar tarafından analiz edilmiştir.

Veri Analizi

Bu çalışmada fotoğraflar analiz edilmemiş, katılımcıların fotoğraflar hakkındaki açıklamalarını içeren mülakatlar analiz edilmiştir. Metindeki fotoğraflar betimleyici nitelikte kullanılmış, temaların oluşmasını sağlayan anlatıların ait olduğu fotoğraf kümelerinden örnekler sunulmuştur.

Tümevarımsal tematik analiz yaklaşımıyla gerçekleştirilen veri analizi süreci, araştırmacıların deşifre metinlerini ve fotoğraflarla birlikte sundukları sözlü anlatıları aşinalık kazanana kadar tekrarlı olarak okumalarıyla başlamıştır. İlk aşamada, açık kodlama yapılmıştır. Araştırmacılar, her bir odak grubun kendi verilerini bağımsız olarak okumuş ve katılımcıların anlatılarında öne çıkan anlam birimlerini kodlamıştır. Bu aşamada araştırmacılar, mümkün olduğunca katılımcıların kullandığı kavramlara sadık kalarak in vivo kodlar kullanmıştır.

İkinci aşamada eksenele kodlama yapılmıştır. Bu aşamada farklı odak gruplarından elde edilen açık kodlar bir araya getirilmiş, birbirleriyle ilişkilendirilmiş ve daha kapsayıcı kategoriler oluşturulmuştur. Bu aşamada ayrıca fotoğrafların içerikleri ve sundukları görsel metaforlar da kodlama sürecine dahil edilmiştir.

Üçüncü aşamada ise seçici kodlama yapılmıştır. Bu son aşamada, daha önce belirlenen kategoriler ve

temalar, araştırmanın temel sorusu ve kuramsal çerçeve ışığında yeniden değerlendirilmiş, bazı temalar birleştirilmiş, bazıları ise daha da netleştirilmiştir. Analiz sürecinin her aşamasında, farklı illerden ve farklı mesleklerden katılımcıların verileri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, ortak temalar ve sektöre/ile özgü farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm kodlama süreci boyunca araştırmacılar düzenli olarak bir araya gelmiş, kodlar ve temalar üzerinde tartışmış, görüş ayrılıklarında fikir birliğine varana kadar metinleri birlikte yeniden değerlendirmiştir. Bu şekilde analizin güvenilirliğinin artırılması hedeflenmiştir. Analiz sonucunda oluşan temalar ve kategorileri Tablo 2’de sunulmuştur.

Güvenilirlik ve Geçerlik

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için Lincoln ve Guba (1985) tarafından nitel araştırmalar için önerilen dört ölçüt temel alınmıştır: inandırıcılık (*credibility*), aktarılabilirlik (*transferability*), tutarlılık (*dependability*) ve onaylanabilirlik (*confirmability*). İnanırıcılık ölçütü, veri toplama sürecinin uzunca bir zaman dilimine yayılması ve her odak grupta iki kez görüşme yapılmasıyla sağlanmıştır. Katılımcılarla tekrarlanan ve derinlemesine etkileşim, verilerin güvenilirliğinin artmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, analiz sürecinde ortaya çıkan temel bulgular katılımcılara sunularak katılımcı teyidi alınmış ve bulguların katılımcı ifadeleriyle tutarlılığı doğrulanmıştır. Kodların araştırmacılar tarafından bağımsız olarak oluşturulup karşılaştırılması ve ardından çapraz kontrolünün yapılması, analizde objektiflik ve tutarlılık sağlamıştır.

Araştırmanın aktarılabilirliği, çalışma bağlamı ve katılımcı özelliklerinin ayrıntılı olarak tanımlanmasıyla desteklenmiş, böylece diğer araştırmacıların benzer ortamlarda bulguları anlaması kolaylaştırılmıştır. Tutarlılık ölçütü, araştırmaya dahil olan farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çoklu bakış açılarıyla analiz süreçlerine katkı sağlamasıyla güçlendirilmiştir. Bu sayede veri toplama, analiz ve yorumlama aşamalarında zengin ve tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Onaylanabilirlik ise bulguların sunumunda katılımcı alıntılarının değişiklik yapılmadan kullanılmasıyla sağlanmış, böylece yapılan yorumların doğrudan veri kaynaklarına dayandığı net bir şekilde gösterilmiştir.

Etik

Araştırma, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Tarih: 31.05.2021, Sayı: E-29624016-050.99-220934). Tüm katılımcılara araştırma hakkında sözlü ve yazılı bilgi verilmiş, gönüllü katılımlarını gösteren yazılı bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcılara istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları belirtilmiştir. Fotoğraflarda yer alan kişilerin kimliklerinin gizliliği için, yüz tanımayı engelleyici düzenlemeler yapılmıştır. Araştırma verileri, sadece araştırma ekibinin erişebileceği şifreli bilgisayarlarda saklanmıştır.

Tablo 2: Tema ve Kategoriler

Tema	Kategoriler	Örnek alıntı
Geçim sıkıntısı	Gelir kaybı	<i>İki gelirden bir anda kesildi. Yani biz maaşlı bir insan değiliz ki, maaş gelmeyince de yani ya başka bir yerden de bir gelirimiz olmadı.</i>
	Beslenme sorunları	<i>C vitamininin kilosunu 7-8 liraya alacaksak nasıl C vitamini alacağız?</i>
	Uzaktan eğitim masrafları	<i>İkinci el bilgisayara 1000 TL verdim, internet için 400 TL borca girdim.</i>
Çalışma yaşamı	Fiziksel tükenme	<i>Otuş dört saat çalıştık gönüllü olarak, üç kişiyle büyük servisi çevirdik.</i>
	Korunma yetersizliği ve bulaş riski	<i>N95 hiç kullanmıyorduk, tulum yoktu, çöp poşetlerini ayakımıza bağladık</i>
	Damgalanma ve ayrımcılık	<i>Bize vebalı gibi yaklaşıyorlardı, hastanede çalıştığımız için mahalle bizji dışladı</i>
Psikososyal etkiler: İzolasyon ve kaygı	Hastalanma korkusu ve gelecek kaygısı	<i>Her an herkes covid olacakmış gibi geliyordu, durmadan ağlama ataklarım oldu.</i>
	Sosyal izolasyon	<i>Ailelerimize hasret kaldık, annemize sarılamadık, aylarca görüşemedik.</i>
Ev içi gerilimler	Mahremiyet kaybı	<i>Balkon tek alanım, herkes evde, abimle anlaşamıyoruz, sadece tuvalette baş başa kalıyorum.</i>
	Ev içi iş yükünün eşitsiz dağılımı	<i>Bir aydır annem hasta, eşim işsiz, çocuk evde, baktığım çocuk bende... her şey bana düştü.</i>
	Eş ilişkilerinde gerilim	<i>Tekrardan sigortalı bir işe girebilecek miyim? Acaba evimin kirasını ödeyebilecek miyim? Acaba geçinebilecek miyim? Yani bu eşimle aramdaki kavgalara kadar neden oldu.</i>
Dayanışma ve üretkenlik	Sosyal dayanışma	<i>Hasta olan komşuların kapısına ihtiyaçlarını bıraktık, bu dayanışma çok hoşuma gitti.</i>
	Ev içi üretkenlik	<i>Pandemide bol bol ekme yaptık, börek çörek yaptık, can sıkıntısından üretmeye yöneldik</i>
Sistem eleştirisi	Kurumsal adaletsizlik	<i>Doktorlara ek ödenek verildi, bize kurus koklatmadılar; aynı riski taşımamıza rağmen.</i>
	Şeffaf olmayan kamu yönetimi	<i>Günlük üç yüz vaka varsa yüzünü bildiriyorlardı, vakalar gizlendi, test yaptırmayın baskısı vardı.</i>
	Bilgi kirliliği	<i>Sosyal medyada o kadar yanlış bilgi vardı ki ne yapacağımızı bilemedik, infodemi yaşadık.</i>
	Gözetim araçları - HES kodu uygulaması	<i>HES kodunun fotoğrafını çekip galeriden gösteriyoruz, güncel mi değil mi kimse anlamıyor</i>
	Temsil ve mücadele zayıflığı	<i>Sendika pandemi boyunca bir gün bile hastaneye uğramadı, arkamızda durmadı.</i>

Sınırlılıklar

Bu çalışma, dört il ve 36 katılımcıyla sınırlıdır, yöntem ve desen gereği bulguların genellenmesi amaçlanmamıştır. Veriler pandeminin yalnızca Ağustos-Ekim 2021 dönemini yansıtmakta, ilk dalga ve sonraki varyant süreçlerini kapsamamaktadır. Yalnızca hizmet sektöründeki ev temizliği/çocuk bakımı, kargo taşımacılığı ile hastane bünyesindeki temizlik, güvenlik ve hasta bakıcılık gibi belirli mesleklere odaklanılmış; pandemiden yoğun etkilenen diğer sektörler kapsam dışı bırakılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan 36 çalışanın anlatılarının tabii tutulduğu tematik analiz sonucunda, pandemi deneyimini şekillendiren altı ana tema belirlenmiştir: (1) ekonomik kırılganlık ve hayatta kalma çabası, (2) çalışma yaşamının ağırlaşan yükü, (3) psikososyal etkiler: izolasyon ve kaygı, (4) ev içi gerilimler, (5) dayanışma ve üretkenlik ve (6) sistem eleştirisi.

Geçim Sıkıntısı

Pandemi sürecinde katılımcıların en yoğun şekilde deneyimlediği sorunların başında ekonomik kırılganlık gelmektedir. İş kaybı, ücretsiz izin, gelir azalması, borçlanma ve temel ihtiyaçlara erişimde yaşanan zorluklar, katılımcıların ekonomik durumlarının salgınla birlikte kötüleştiğini göstermektedir. Örneğin:

Pandemi döneminde kendi ailemin dışında kimsenin, devletin hiç şeyi yok zaten. Benim oğlum belediyeden üç ay ücretsiz izne çıkartıldı. Hani belediye dönüp de bakmadı bile bu çocuk 1000 lira maaşla geçinebilir mi? Bayağı yani bir yıpratıcı dönem. Kız da iş bulmamıştı, yani biz çok etkilendik. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Kendi iş yerim olduğu için esnaflık yapıyordum, kafe işletiyordum. Pandemiden önce çok da güzel işim vardı... Pandemiden dolayı okullar kapandı, beşimizi kapattılar. Dolayısıyla her gün her gün içeri girdik. Kiracı kirasından vazgeçmiyor. Elektrikçi habire elektrik faturası geliyor, su faturası geliyor hiç kimse vazgeçmiyor. Ama sen çalışmıyorsun etmiyorsun. Dolayısıyla iflas ettik gittik. Bu süreçte devletten de hiçbir destek almadık. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Her iki anlatı da bir yandan ekonomik sorunları ifade ederken diğer yandan sosyal koruma mekanizmalarının yetersizliğine yönelik derin bir hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Necdet bu süreçte işveren konumunu kaybetmiş ve işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Gelirlerde azalmanın katılımcıları borçlanmaya ittiğine dair bazı diğer örnekler şöyledir:

İnsanlar kredi çekti, borç üstüne borç yaptı. Bir kredi borcu varken tekrar daha çok borçlandılar. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Valla şöyle söyleyeyim; zaten az geliri zaten kat kanaat geçinen insanlardık o zaman hiç olmadı, gelir olmadı. Delik açılıyor ama bir yerden orayı kapatacak bir şey olmadığı için çok sıkıştık. (Betül, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Ailesi çiftçilik yapan ve ek iş olarak pazarcılık yapan Muhammet ise, pandeminin üreticiler üzerindeki yıkıcı etkisini fotoğrafladığı çürüyen meyve kasaları üzerinden anlatmaktadır (Bkz. Görsel 1):

Pazarlar kapandığı zaman ürünlerimizin satışını yapamadık... Biz kendimizi tezgâhta satmaya çalıştık ama mallarımız ellerimizde kaldı. Sadece ben değil nice esnaflar, nice pazarcılar bu durumdan çok yakındı... bu da mallarımızın kasada çürüdüğüne dair bir fotoğraf aslında. (Muhammet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Bir yandan kasadaki ürünler satılmadan çürürken diğer yandan gelirin azalması katılımcıların sağlıklı beslenmeyi sürdürememelerine yol açmıştır. Aşağıdaki alıntı, pandemiyle mücadelede bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi gerektiğine dair kamusal söylem ile ekonomik gerçeklik arasındaki çelişkiyi göstermektedir:

Televizyonda sağlık açısından C vitamini, C vitamini alın, C vitamini alın diye sürekli böyle bizci bilgilendirirlerken hani biz C vitaminin kilosunu 7-8 liraya 10 liraya alacaksak. Nasıl yapacağız? Nasıl C vitamini alacağız? (Kubilay, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Eşim tekstilde çalışıyordu, işten çıkartıldı ve ne tazminat ne ekstra bir para hiçbir şey verilmeden çıkartıldı. Bir gerekece bile gösterilmeden çıkartıldı. Aynı zamanda benim işlerim de durdu, ben o dönemde hiç kimse gitmedim. Biz dört kişi evde, ne bulduysak onu yiyebildik. En çok da birbirimizi yedik. (Ülker, İstanbul/Ev temizlikçisi)

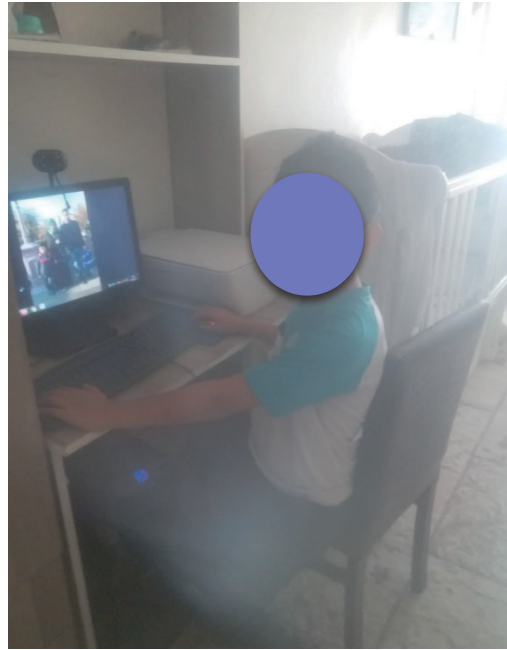

Görsel 1: Bazı katılımcılar c vitamini almanın artık çok pahalı olduğunu belirtirken ek iş olarak pazarcılık yapan bir diğer katılımcı pazarların kapanması nedeniyle çürüyen meyveleri, gelir kaybını ifade etmek için fotoğraflamıştır.

Pandemi döneminde okulların kapanması ve eğitimin online platformlara taşınmasıyla birlikte altyapı ve donanım ihtiyaçları doğmuş, bunlar katılımcılar için ekonomik bir yük olmuştur (Bkz. Görsel 2). Katılımcılar özellikle birden fazla çocuk olması durumunda birine öncelik vermek gerektiğini, diğerinin eğitiminden fedakârlık etmek zorunda kaldığını belirtmişlerdir:

Kızım geçen sene birinci sınıfa başladı, elimizde bir tablet bir tane de bilgisayar var. Tablet sürümü yetmediği için çocuk EBA'dan yani online derse giremedi. Ablası LGS'ye hazırlanacağı için o daha önemli diye, biz onu biraz daha şey yaptık. Çocuk öğretmeni aradı bırakayım mı geçireyim mi, yani eğer isterseniz geçircem, biz de dedik kalsın çünkü çocuk hiçbir bilgi alamadı. En azından çünkü dört sene zorluk çekeceğine bir birinci sınıfa tekrardan okusun. Elimizde olmayan sebeplerden dolayı çocuğum kaldı yani. (Binnur, Aydın/Ev temizlikçisi)

Pandemi döneminde mecbur online yapılması gerektiğini, işte ama evde çocuklarla işte hani şeyi anladık evde çocuklarla her gün geçirmek zordu. Yani basit değildi. Çünkü iki çocuk olduğu için hani birisi bağlanırken diğeri bağlanmıyordu veya saatleri uyumuyordu. (Fuat, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Görsel 2: Çocukların çalışma ortamlarına ilişkin çekilen çok sayıda fotoğraf, uzaktan eğitim sürecinin katılımcılar üzerindeki yükünün tüm meslek grupları tarafından paylaşıldığına işaret etmektedir.

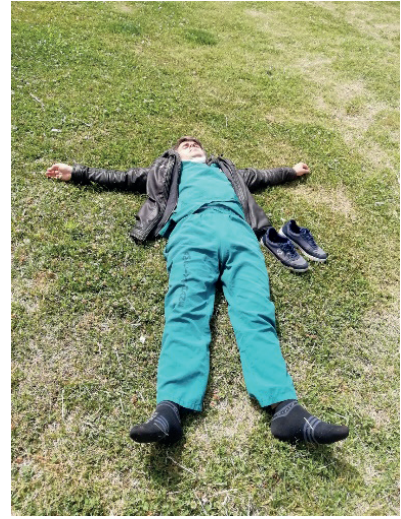
Çalışma Yaşamı

Pandemi sürecinde evden çalışamayan, fiziksel olarak işyerinde bulunmak zorunda kalan çalışanlar, hem artan iş yükü hem de bulaş riski nedeniyle son derece zorlu bir dönem geçirmişlerdir. Bu tema, farklı sektörlerde çalışan katılımcıların ortak deneyimlerini birleştirmektedir (Bkz. Görsel 3). Kargo sektöründe çalışanlar, pandemiyle birlikte iş yüklerinin katlanarak arttığını belirtmişlerdir. İsa bu durumu şöyle ifade etmektedir:

İşimden dolayı kesinlikle beni yüzde yüz etkilemiş, hatta yüzde bir milyon etkilemiş olan kamyon fotoğrafıdır. Ben kargo işinde çalışıyorum. İnsanlar artık böyle evde kaldığı için sürekli evde kaldığı için sipariş veriyor... bir buçuk iki senedir yani pandemi çıktıktan beri ben aynı işi yapıyorum kargo işini yapıyorum yani hiç azalmıyor işler. Aksine daha çok artıyor. (İsa, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Aynı sektörden Muhammet, bu yoğunluğun çalışanları nasıl fiziksel olarak tükettiğini, bir arkadaşının kamyonunda uyuşakaldığı fotoğraf üzerinden anlatmaktadır:

Pandemi döneminde lojistik sektörü çok yoğun çalıştığı için, e bu da haliyle çalışanlara yansdı. Çalışanlarda hem mesai saatleri arttı tam anlamıyla dinlenemedikleri için böyle gün içerisinde aslında yani iyi bir şey değil aslında çok kötü bir fotoğrafı görüyoruz yani sorarsanız. Yani bir adam arabanın içinde uyuyor normal bir şey gözüksün de aslında altında yani işin içeriğine girdiğiniz zaman aslında bize bu fotoğrafın çok şey anlattığını görebiliyoruz. (Muhammet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Görsel 3: Katılımcıların artan iş yükünü gösterdiğini belirttiği fotoğraflardan örnekler

İstanbul'da bir sağlık çalışanı da benzer bir tükenmişliği şöyle dile getirmektedir:

On iki saat içerisinde devamlı bize bir saat dinlenme saati veriyorlar... Çoğu zamanda içeride değiller. Ama biz sürekli içeride kalmak zorundayız.. yemeğe çıktığımız anda bizi arıyorlar. Hastanın biri entübe oldu, biri servise çıkacak yatak silinecek, yemek molamızı bırakıp gene işe devam ettiğimiz çok zaman var. (Şakir, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Artan iş yoğunluğu ve fiziksel zorlanmaya ek olarak çalışanlar koruyucu ekipman eksikliğini de vurgulamaktadır:

Başlangıçta hocam biz ekipman sıkıntısı çok yaşıyorduk, sağlık ekipmanı, ciddi anlamda yaşıyorduk... N95 hiç kullanmıyorduk, genelde çift maskesiyle giriyorduk normal, cerrah maskesiyle. Tulumları bulamıyorduk, tulumları bulduğumuz zaman da genelde altı saat için o tulumların içerisinde kalıyorduk... Biz kendi çabamızla çöp poşetleri ayağımıza bağladık. (Erdoğan, İstanbul/Sağlık çalışanı)

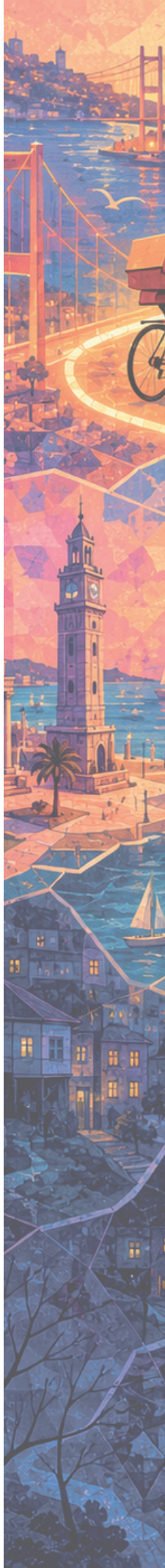
Aydın'daki ev temizlikçileri de İstanbul'daki sağlık çalışanları da maske ve dezenfektana erişimde benzer sıkıntılar yaşamışlardır:

Benimki hemen diyordu ki maskeni tak ellerini iyi yıka mutfağa öyle gir. Ben de hemen öyle yapıyordum, gittiğim yerde hemen ellerimi yıkıyordum maskemi hemen takıyordum. [Maske] hiç veren olmadı, kendimiz aldık. (Binnur, Aydın/Ev temizlikçisi)

Mesaj attım dezenfektan bulamıyorum ve hocalar bana çok kızıyor... Bir tartışma yaşadık ve benim direk malzeme istediğim için yerim değişti. (Ebru, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Koruyucu ekipman eksikliğine ek olarak hizmet sektöründe nesnelere ve insanlarla sürekli temas halinde olmak (Bkz. Görsel 4) çalışanları yüksek bulaş riskine maruz bırakmaktadır:

Bence bu fotoğrafa baktığımda ben kargoların sektör olarak kargoların kargo yerinden, kargolardan ziyade covid dağıttığını düşünüyorum. Virüs dağıttığını düşünüyorum daba çok. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Görsel 4: Bulaş riski altında çalışmak hem çalışanların kendilerini korunmasız hissetmesine hem de çalışma arkadaşları ve toplum tarafından damgalanmalarına neden olmaktadır.

İsa da benzer bir endişeyi şöyle dile getirmektedir:

Zaten bu kargolar İstanbul'dan geliyor Eskişehir'e. Eskişehir'den geliyor senin evine geliyor. Benim elime değmeden önce bu kargo en az 50-60 kişinin eline geçiyor. Hani onlar tedbir alsaydı biz tedbir almıyoruz. Biz tedbir alsaydı onlar tedbir almıyor. Yani bu belli bir çözümü yok bunun. (İsa, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Pandemi döneminde çalışma yaşamındaki bir diğer sorun özellikle kurumsal çalışanların hissettiği statü hiyerarşisinin katılaşması olmuştur:

Yani şöyle söyleyeyim temizlik ve personel kavgaya yaparsa personel haklı. Personelle hemşire kavgaya yaparsa hemşire haklı. Hemşireyle doktor kavgaya yaparsa doktor haklı. Burada böyle, sınıf sınıf. Yani adalet bekliyoruz ama umudumuz yok. (Ahmet, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Sağlık çalışanları bu süreçte kurum yönetiminin keyfi uygulamalarına, baskıya ve zorlamaya maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin:

Eksik ekipmanla çalışmak zorunda kaldık. Yönetimden sürekli bunun baskısını gördük, işte malzeme istemeyeceksiniz tutanak tutmayacaksınız, tarzında birçok baskıya maruz kaldık ve onayımız alınmadan pandemi yoğun bakımlarda pandemi servislerinde çalıştırıldık. (Melike, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Tüm bu koşulların zorlaştırdığı çalışma yaşamı katılımcıların çalışmayıp evde kalabilenler tarafından dışlanmasına neden olmuştur. Hastane temizlik işçileri, yaptıkları iş nedeniyle toplum tarafından damgalandıklarını belirtmişlerdir:

İnsanlar bizi dışladı. Yani hastanede özellikle pandemi servisinde çalıştığımız için bize vebali gibi yaklaşıyorlardı. Yani söylediğimiz zaman bir kere dikkat ediyorsa, iki kere, üç kere dikkat etmek zorunda görünüyorlardı. (Ahmet, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Bizden uzak tutuyorlar, sanki bizi görünce maske sanki biz şeyiz yürüyen mikrobu, ayaklı mikrop taşıyız onlara. (Ebru, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere, belirsizlik ve risk nedeniyle ontolojik güvenliği zedelene toplum pandemi koşullarında çalışmayı sürdürenleri normal kategorisinden çıkarmış (Goffman, 1963), kirli, bulaştırıcı bir öteki olarak yeniden tanımlamıştır. Çalışanların itibarını zedeleyen bu etiketleme ve damgalama süreci Logie ve Turan'ın (2020) belirttiği gibi seyahat yasakları ve karantina, hastalığın "dışarıdan" geldiği izlenimini yaratmıştır. Pandeminin yayılmasını engellemek için kullanılan maske, mesafe gibi önlemler hastalığı taşıyanların olduğu kadar taşıma riski olan sağlık çalışanlarının da damgalanmasına neden olmuştur (Bagcchi, 2020; Logie & Turan, 2020). Yukarıdaki alıntılar etiketleme ve damgalama sürecinin aynı çalışma ortamında bile sürdüğünü göstermektedir.

Psikososyal Etkiler: İzolasyon ve Kaygı

Pandeminin çalışanlar üzerindeki etkileri sadece maddi ve fiziksel olmamıştır, süreç korku, kaygı, yalnızlık, çaresizlik ve tükenmişlik duygularıyla doludur. Hastane temizlik işçisi Kerime, pandeminin ilk dönemlerinde duyduğu korkuyu ve bunun aile ilişkilerine yansımalarını şöyle anlatmaktadır:

Ya şimdi bu hastalık ortaya çıktığında hocam, ben çok korkmuştum böyle herkes ölecek yok korona olanları ölenleri kireç şeyine batırıp batırıp çıkarıyorlar diye. Yani ailemden çok korktum, inşallah dedim kimseye bir şey olmaz dedim... Ondan sonra kızıma sarılamıyordum, hep böyle o çok sarılmak istiyordu ama ben hep uzak kalıyordum. Neden sarılmıyorsun bana gibisinden. Çok çoluk çocuğum çok etkilenmişti, kendim çok etkilendim. (Kerime, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Giddens'a göre ontolojik güvensizlik (1991, s. 36), kişinin kendilik algısının, dünyanın tutarlılığına ve toplumsal kurumların işleyişine duyduğu temel güvenin sarsılmasıyla ortaya çıkar. Pandemiyle birlikte okulların açılıp kapanması, maske politikalarındaki ani değişiklikler, çelişkili bilgi akışı ve gündelik rutinlerin tamamen bozulması, katılımcılarda ne yapacağını bilememe, sürekli bir korku hali, gelecek kaygısı gibi temel güven duygusunu sarsan deneyimler üretmiştir. Giddens (1991), modern toplumlarda rutin eylemlerin ve alışılmış pratiklerin ontolojik güvenliğin temel dayanakları olduğunu belirtir; pandemi bu rutinleri kökünden sarsarak bireyleri adeta bir “belirsizlik girdabının” içine sürüklemiştir. Virüsün yayılma dinamiklerine ilişkin bilimsel belirsizlikler, toplumsal panik ve güven bunalımını derinleştirmiş, bireyleri gündelik hayatın en sıradan eylemlerinde (alışveriş, toplu taşıma kullanımı, komşuyla görüşme) dahi risk hesaplaması yapmak zorunda bırakmıştır.

Pandemi, insanların günlük yaşamdaki temel rutinlerini değiştirmiştir (Bkz. Görsel 5), bunun en somut göstergelerinden biri selamlaşmanın yumrukla selamlaşma gibi yeni biçimlere dönüşmesidir:

Yani o selamlaşmanın bizim hayatımıza girmesinin amacı ne kadar az temastan bahsediyoruz. Biz Türk milleti olarak biz sarılmayı, işte öpüşmeyi seven insanlarız. Biz de bazı şeyler belirli bir süreden sonra gitti. Yani artık hani ailemizle bile sarılamıyoruz. Ondan hani o amaçla fotoğrafı çekmiştim. (Kubilay, Eskişehir/ Kargo çalışanı)

Görsel 5: Pandeminin günlük yaşam rutinlerini değiştirdiğini gösteren fotoğraflar.

Hastalığı eşlerine, çocuklarına ve yakınlarına bulaştırma korkusu çalışanlarda ciddi kaygılara yol açmış, aynı zamanda bulaş riskini azaltmak için birbirlerinden uzak kalmak da (Bkz. Görsel 6) bir stres kaynağı olmuştur:

Eşim geliyor, kapıyı tutuyor ya kapının tutacağını... Kapının ağzında soyuyorum, adam zaten tulumların içinde formaların içinde bir de o yetmiyormuş gibi içeri almadan, adamı kapının ağzında soyuyorum pijamalar orada giydirdiyorum ya doğru banyo. Haşladım adamı resmen. ... Yemin ediyorum var ya çocuğa dokundurmadım, çocuk; küçüğü biliyorsun? Babaya hasret, baba çocuğu hasret. Yok dokunma, öpme. Onu atıyorum odaya (eşinden bahsediyor) Allah rızası için bir lokma eklemek verdimsem verdim. (Hatice, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Çocuklarımı bir buçuk ay, çocuklarımı ablama gönderdim. (Şakir, İstanbul/Sağlık çalışanı)

O üç ay, biz birbirimize yani ailecek birbirimize hasret kaldık. Aynı evde yaşamamıza rağmen. (Hatice, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Çocuklarımı evden gönderdiğim zaman ne yapacağım ne edeceğim acaba bir kere daha ben çocuklarımı görebilir miyim duygusu ya da bu hastalık bitecek mi? Birçok karışık duygular oluşuyor insanda ve yutkunmamız zorlaştığı anlardır bunlar (Erdoğan, İstanbul / Sağlık çalışanı)

Görsel 6: Bulaş riski nedeniyle aile üyeleriyle, özellikle çocuklarıyla fiziksel temas kuramamak çoğu katılımcının üzülerek bahsettiği ortak bir temadır.

Katılımcıların ifadeleri, Giddens'in (1991) vurguladığı temel güven ihtiyacının, özellikle birincil ilişkiler üzerinden inşa edilen fiziksel yakınlık ve dokunma pratiklerinin pandemide parçalandığını göstermektedir. Sokağa çıkma yasakları, karantina uygulamaları ve sosyal mesafe kuralları, bireyin bedenini ve gündelik mekânını dahi güvensiz kılmış, kişinin kendi ailesiyle olan ilişkisini bir risk yönetimi hesabına dönüştürmüştür. Bu bulgular, pandemi gibi olağanüstü dönemlerde, risk toplumunun soyut tehlikelerinin somut, bedensel ve duygusal deneyimlere nasıl dönüştüğünü ve ontolojik güvensizliğin sadece bir felsefi kategori değil, gündelik hayatın çok somut bir gerçekliği haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Quinn ve Kumar'ın (2014) pandemilerin dezavantajlı gruplar üzerinde yarattığı orantısız psikolojik yükü vurgulayan çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Ev İçi Gerilimler

Bir önceki temada aile üyelerinden ayrı kalmanın olumsuz etkileri görülmüş olsa da katılımcılar pandeminin ev içinde yeni gerilimler ürettiğini de vurgulamışlardır. Evde kalma

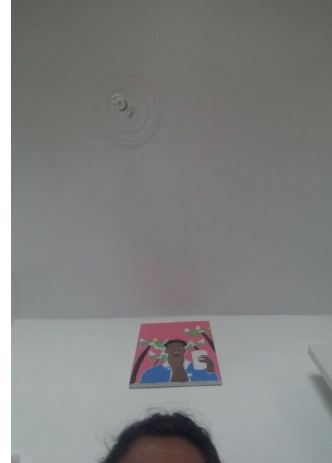

zorunluluğu, özellikle dar alanlarda yaşayan ve kalabalık haneleri bulunan (Bkz. Görsel 7) katılımcılar için büyük bir sorun olmuştur, örneğin:

Bu da benim [pandemiyi] geçirdiğim yer, sadece burasıydı işte pandemi dolayında. Balkon. O balkonda da zaten çoğu zaman tek olmuyordum... Herkes evde olduğu zaman, ben abimle fazla anlaşan bir insan değilim. Anlaşmıyoruz. Bir odada kalıyoruz. Ne o benle muhatap oluyor ne ben onla muhatap oluyorum. Diğer odaya geçsem babam var. Diğer odaya geçsem kardeşim var. Balkona çıksam üvey annem orada. Yani hiçbir yer yok alan kalmıyor sana. Sadece tuvalete gidersen kendi başına kalırsın hani. (Halit, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Pandemi, ev içi iş bölümündeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da görünür hale getirmiştir. Aydın'da ev temizlikçisi Gamze, bu durumu çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır:

Bir aydır annem hasta bende, eşim işsiz evde, oğlum okula gidemiyor bende, baktığım çocuk bende, ben bizdeyim. Yani artık hani geldiler [gülüyor] bana. Çünkü herkes bir şekilde işleri yapmak zorunda, nedense o görev evde bana düştü. Eşimin işsizliğinin psikolojisini düzeltiyorsunuz, çocuk iyi değil, annen hasta, o ufak bebeğe ilgi ve sevgi vermek zorundasınız. Kendinize de tavan kalıyor böyle işte. (Gamze, Aydın/Ev temizlikçisi)

Görsel 7: Küçük evler, mahremiyete olanak sunmayan dar mekanlar ve hane üyelerine bakım verme süreci katılımcıları bunaltan konulardan biridir.

Ev içi iş yükünün kadınların üzerine bindiğine dair ifadeler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kriz dönemlerinde belirginleştiğini göstermektedir. Katılımcıların anlatıları, pandeminin ev içi emek dağılımı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarla (bkz. UNDP, 2020) paralellik taşımaktadır.

Pandemi doğrudan olmasa da ürettiği ekonomik zorluklar nedeniyle aile içi ilişkilerde gerilimlere ve hatta boşanmalara yol açmıştır. Aşağıdaki alıntılarda örnekleri görülen bu olgu, sağlığın sosyal belirleyicileri modeli (Dahlgren & Whitehead, 1991) çerçevesinde değerlendirildiğinde, ekonomik krizlerin aile yapısı üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır:

Mesela hocam benim birebir tanıdığım şabit olduğum, tanıdığım insanlardan üç kişi, geçimsizlikten dolayı boşanmak durumunda kaldılar. Ekonomik geçimsizliğinden dolayı eşlerinden boşanmak... (Şakir, İstanbul/Sağlık çalışanı)

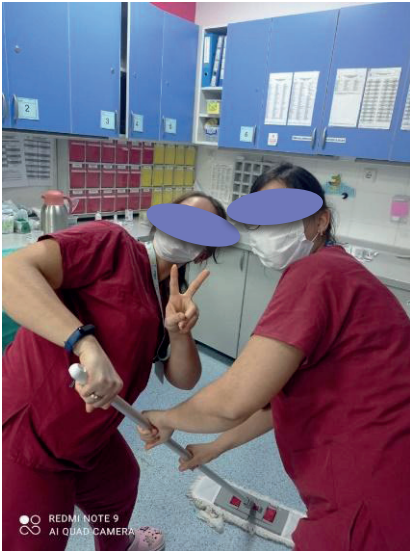
Ben pandemi sürecinde işçi kısıtlamasına gidildiğinden dolayı ben ek işe gitmeye başladım ve geçim sıkıntısı çekmeye başladım. Yani tekrardan sigortalı bir işe girebilecek miyim? Acaba evimin kirasını ödeyebilecek miyim? Acaba geçinebilecek miyim? Yani bu eşimle aramdaki kavgalara kadar neden oldu. Yani çok büyük sıkıntılar çok büyük badireler atlattıyoruz. Allah sonumuzu hayır getirsin. (Fuat, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Dayanışma ve Üretkenlik

Pandeminin tüm yıkıcı etkilerine rağmen, katılımcıların anlatılarında olumlu bir boyut da söz konusudur. Sosyal dayanışma yeni, pandemiye özgü biçimlerde ortaya çıkmış, dayanışma ve üretkenlik, pandemi koşullarına karşı bir direniş biçimi haline gelmiştir (Bkz. Görsel 8). Öncelikle, iş arkadaşları arasındaki dayanışma, katılımcılar için önemli bir moral kaynağı olmuştur. Örneğin:

Pandemi servisi, oda temizliği. Ekip olarak çok çalışıyoruz ama mutluyuz. Mutlu pozları zafer işaretleri, bir hasta daha gönderdik, sağlam bir hasta daha gönderdik. (Kerime, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Gerçekten de kendimizden daha çok arkadaşımıza düşünüyorduk, arkadaşımız kendinden daha çok bizi düşünüyordu ve gerçekten de her konuda sadece içerde veya dışarıda veya evde değil, her konuda biz birbirimize destek çıktık. Her konuda biz birbirimize sahip olduk. (Erdoğan, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Görsel 8: Katılımcıların sosyal dayanışma bağlamında yorumladıkları fotoğraflardan örnekler

İş arkadaşlarının ötesinde zayıflayan komşuluk ilişkileri de yeniden canlanmıştır:

Hasta olanın kapıya malzeme koymamız çok hoşumuza gitti. Bizim alt kattakiler on beş gün karantinaya alındı hasta oldular. Dışarıya çıkamıyorlar. Bu sefer telefonla hepsini kapıya asıyorduk bir ihtiyacınız var mı, bir şeyin. O çok hoşuma gitti. (Sinem, Aydın/Ev temizlikçisi)

Birlik bütünlüğümüz vardı. Yani sadece fotoğraflarda kalmıyordu. Onun altını doldurabiliyorduk. Yani dediğim gibi bir kahvaltı ne bileyim bir piknik, bir çay içmek... Örnek veriyorum oteldeyken karşı komşumuzu, alttaki komşumuzu çağırıp mesela altı yedi kişi oturup kahvaltı yapabiliyorduk. (Ahmet, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Pandemi döneminde olumlu deneyim üreten bir konu da ev içi üretime dönmek, üretim sayesinde yabancılaşmayı azaltmak olmuştur. Özellikle ekmek yapmak (Bkz. Görsel 9) tüm meslek grupları tarafından bahsedilen bir etkinliktir:

...şeyi fark ediyorsunuz daha severek yiyorsunuz, daha özenerek yiyoruz. Çünkü kendiniz ne olduğunuzu biliyorsunuz koyduğunuz maddeleri, temizliğini, şeyini. Keyifli, stres attırıcı. Evde üretmek, şey yapmak güzel bir şey vakti olana gerçekten güzel. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Eskiden hatırlarım ben babaannem hayatta olduğu dönemde insanlar eskiden ekmeklerini evde kendileri yapardı. Ama biz hiç bugüne kadar kendimiz evde ekmek yapmamıştık. Ya pandemi döneminde kapandığında yani o dönemde evimizde eşimle beraber ekmek yaptık. Hani çok da güzel oldu. (Kubilay, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Ben de el işi yaptım, namaz örtüsü bitirdim. Yeğenime de verdim bayramda. İlk korona geçirdiğimizde. (Gülcan, Aydın/Ev temizlikçisi)

Görsel 9: Ekmek yapmak tüm meslek gruplarında ortak bir ev içi üretim deneyimidir.

Sistem Eleştirisi

Katılımcılar devletten bekledikleri ve/veya devletin vadettiği desteği sağlamadığını vurgulamışlardır. Pandemi nedeniyle sahip olduğu kafe iflas eden ve bu işletmenin borçlarını ödemek için kargo

sektöründe işçi olarak çalışmaya başlayan Necdet bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Devlet sağ olsun bizi kapattı. Evet, eve girin içeri girin ama hiçbir yardım yok. Hiçbir şey yok. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Bakanlık vereceğiz dedi birkaç kere, televizyona çıktı sağlık bakanı. Şu kadar vereceğiz, bu kadar vereceğiz, hiçbirini almadık yani. (Banu, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Katılımcılar, özellikle Sağlık Bakanlığı ve hastane yönetimlerinin pandemi sürecinde yetersiz kaldığını, çalışanları korumadığını ve keyfi uygulamalarla çalışanları mağdur ettiğini belirtmişlerdir:

Sağlık Bakanlığı sağ olsun, sağlık çalışanlarına çift maaş vs tabii ki o da doğru çıkmadı. Çift maaş deyince de bizi sağlık grubundan saymadı. ... Beni sağlık grubundan saymıyorsanız, hastanın hastaneye giriş yaptığı andan, bizim hastaya temas etmememiz gerekiyor o zaman ama ilk temas eden kişi bizi doktor değil veya hemşire değil. (Şakir, İstanbul/Hasta Bakıcı)

Devlete yönelik bir diğer eleştiri de piyasayı kontrol etmemesi ve karaborsa veya fahiş fiyatı engellememesidir (Bkz. Görsel 10):

Sanayiye baktığımız zaman büyük market zincirleri falan inanılmaz bir fırsata çevirdiler. Gerçekten bu insan olarak çok yıpratıyor. Hani o bencillik demek istediğim bu. Mesela beş liraya aldığım şeyi on liraya satmaya çalıştılar. Yani bunu hükümet olarak denetleyemediler. Çok iş çığırından çıktı. Fırsata çevrildi yani. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Benim ilk aklıma gelen şey karaborsa. Çünkü bu pandemi çıktı ben marketlerde kolonya bulamadım, bulduğum yerlerde de aşırı pahalıydı. (Binnur, Aydın/Ev temizlikçisi)

Katılımcıların devletten destek almadıklarına dair anlatıları pandeminin yalnızca bir sağlık krizi olmadığını, eşitsizlik, yoksulluk, açlık ve sosyal koruma yoksunluğu gibi iç içe geçmiş krizleri kapsayan çoklu pandemi (MSC, 2020) niteliğinde olduğunu göstermektedir. Galasso'nun (2020) vurguladığı gibi pandemi, özellikle toplumdaki kırılgan gruplar için eşitleyici olmayan bir krizdir, başta sosyal güvencesi olanlar ile olmayanlar olmak üzere toplumun farklı kesimleri arasında derin bir uçurum yaratmıştır.

Görsel 10: Yüksek fiyatlar ve karaborsa konusundaki yorumlarının ait olduğu fotoğraflardan örnekler.

Ekonomik boyutun yanı sıra, pandeminin ilk dönemlerinde vakaların gizlendiğine, test yapılmasının engellendiğine dair güçlü bir algı bulunmaktadır ve şeffaf olmayan kamu yönetimi eleştirilmektedir:

Bir de vakalar atıyorum günlük üç yüz vaka varsa bunun yüzünü bildiriyorlardı. Asla pövelen yazılmıyordu. Her gün bir toplantı yapılıyordu, bunu laboratuvar içerisindeki diğer arkadaşlardan da gizliyorlardı... Her gün vaka sayısı açıklıyordu çünkü Sağlık Bakanı. Böyle bir sürecin içerisinde hem içinde bulunduğunuz o karmaşanın ve o yalan rüzgarının içerisinde etrafınıza söylediğinizde ve kendi içinde bulunduğunuz şey farklılaşıyor. Kötü bir durumdu. (Fadime, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Ben test yaptırdım pozitif çıktım ve ama hala rahatsızdım. Test yaptırmak için pandemiye indim. Ebru dedi, sen burada çalıştın ama test yaptırmıyor, neden yaptırmıyor dedim çalışan Çalışan Sağlık Kesinlikle yapılmasını istemiyor, baskı almış yönetimden. ... hemşire ve doktora test yapılmayacak denilmiş. (Ebru, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Servislerde işte hocalarının sürüntü almayacaksınız, baskısının kurulmuş olması. İşte pandemi de yatak açmayacağız artık covid pozitif hasta olmayacak falan tarzındaki baskılar, bizi covid yani bu hastalıkla karşı karşıya getirdi. (Melike, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Hasta yatırdılar covid testi almadan yatırdılar, daha sonra testim pozitif çıktı. Çalışanların tabii ki şey olarak, korumalı ama tam korumalı girmeden hastalara müdahale edildi ve sonra da tabii ki covid dolayısıyla daha çok yayıldı. (Dursun, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Pandemi sürecinde farklı kaynaklardan gelen çelişkili bilgiler, katılımcıların neye inanacakları konusunda kafa karışıklığı yaşamasına yol açmıştır (Bkz. Görsel 11). İstanbul'da bir sağlık çalışanı pandeminin ilk dönemlerinde yaşadığı çelişkiyi şöyle anlatmaktadır:

İnanmazsınız biz ilk çıktığı zamanlar maske takıyorduk, başbekim bize maske takmayın diye talimat verdi. Daha televizyonlara çıkmamıştı. Covid gelmişti... İnsanları endişelendirmeyin diye doktorlara, bize maske takmayın dedi. Bir ay sonra da bakanlık açıklama yapınca, kendisi maske taktı ve herkese maske tak dedi. (Kadriye/İstanbul, sağlık çalışanı)

Görsel 11: HES kodu ve maske konusunda tutarsız uygulamalar çalışanların ortak yorumları arasındadır.

Pandemi sürecinde bir gözetim ve denetim mekanizması olarak kullanılan HES kodu uygulaması, katılımcılar tarafından anlamsız ve işlevsiz bulunmuştur:

Pandemi ile hayatımıza giren ilk defa duyduğumuz HES kodu denilen bir kare kod, bir kod. Hayat Eve Sığar. Hayır maalesef hayat eve sığmıyor. Sığdıramıyoruz çünkü... Sürekli güncellenen bir şey değil. Atıyorum ben 2 yıl önce aldım HES kodunu, 1,5 yıl önce pandemi ilk çıktıklarında. İşte HES kodu zorunlu olduğunda aldım. Ama ondan sonra test yok, bir şey yok. Ben covid'i atlattım da olabilirim. O esnada test yaptırmadım. Bir şey yaptırmadım. Belki başkasına da bulaştırmışumdur. Bunu nereden bilecekler? Ben nereden bileceğim? Kim nereden bilecek? Bu HES kodunun ne anlamı var. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Herkesin yaptığı gibi ben de yaptım bunu. Hani internetimin olmadığı zaman da ekran fotoğrafını alıp galerimdeki HES kodunu gösterdim. Hani ben şimdi belki temaslıyım. Belki bir şeyim var, hastayım yani. Onu galeriden gösterdiğim zaman bunu hiçbir şekilde anlayamayacaklar zaten. (İsa, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Bu anlatılar, Mert vd.'nin (2023) kargo çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada tespit edilen kurumsal güvensizlik ve bilgi kirliliği deneyimleriyle örtüşmektedir. Modern riskler çağında devlet ve bilim gibi aktörler sorumluluklarını devreden bir tutum sergileyerek bireyleri kendi başlarına karar vermek zorunda bırakmaktadır. Beck'in (1992) örgütlenmiş sorumsuzluk olarak kavramlaştırdığı bu yönetim biçiminde, karar alma mekanizmaları parçalanmış, sorumluluk hiçbir kuruma tam olarak atfedilemez hale gelmiş, ancak ortaya çıkan sonuçlara bütün toplum katlanmak durumunda kalmıştır. Alıntılarda rastlanan olgular –örneğin vaka sayılarının gerçekte olduğundan düşük gösterilmesi ya da maske kullanımının önce yasaklanıp ardından zorunlu kılınması– kurum içindeki bilgi akışının kesintiye uğradığını göstermektedir. Bu aksaklıklar sonucunda bireyler, kendi güvenliklerine dair kararları, yönetimin herhangi bir sorumluluk üstlendiğine dair bir güvence olmaksızın tek başlarına almak durumunda kalmaktadır. Bu durum örgütlenmiş sorumsuzluğun bir göstergesidir: kurumlar arası ve kurum içi eşgüdüm eksikliği, sistematik bir belirsizlik yönetimiyle birleştiğinde, kimsenin hesap vermek zorunda olmadığı fakat herkesin mağduriyet hissettiği bir yapı ortaya çıkar.

Katılımcıların eleştirileri sendikalara da yönelmiştir, sendikaların işçileri korumada yetersiz kaldığı ve hatta bazı durumlarda tamamen ortadan kaybolduğu ifade edilmiştir:

Toplu iş sözleşmesi süreçlerimiz yaşandı. Bununla ilgili büyük hak kayıpları oldu, hem sendika, mevcut sendika hani zaten bizim isteğimiz dışında tepeden inme bir sendika vardı. Bu sendika toplu sözleşmesine hak kazanmıştı, yapmaya, dolayısıyla rektörlük ile sendika arasında gerek online gerek yüz yüze pandemi sürecinde olduğu için de istedikleri gibi çekip çevirdikleri, uzattıkları deli gibi yalan söylebildikleri bir alan açılmış oldu. (Fadime, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Pandemiyi kullanarak ve bütün işçileri yalnızlaştırarak başardılar, çok da güzel oldu. Aslında pandemi bize yaramadı belki ama bazı kesimlere çok güzel yaradı. (Banu, İstanbul/Sağlık çalışanı)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, pandeminin homojen bir şekilde deneyimlenmediğini, bu süreçte çalışmaya devam edenler için mevcut eşitsizliklerin daha da derin hissedildiğini göstermektedir. Katılımcıların çalışma yükü artmış, koruyucu ekipman konusunda sıkıntılar yaşanmış, sağlıklı gıdaya erişim zorlaşmış, buna bir de müşteriler veya iş arkadaşları tarafından damgalanmanın psikososyal baskısı eklenmiştir. Bulgulardaki dayanışma, ev içi üretkenlik ve sistem eleştirisi, katılımcıların pasif bireyler olmadıklarını, pandeminin etkilerini dile getiren ve bu etkilerle mücadele eden, yaratıcı kapasiteye sahip aktif özneler olduğunu göstermektedir. Pandemi biyomedikal olduğu kadar toplumsal, ekonomik ve politik bir konudur, evde kal çağrısına rağmen evde kalma şansı olmayan, çalışmak zorunda olanlar, evde kalanların ihtiyaçlarını karşıladıkları halde günlük yaşamlarında toplumdan onay aldıklarını hissetmemişlerdir.

Bu deneyimlerden öğrenilmesi gereken, pandemi koşullarında alınacak önlemlerde çalışma zorunda olanlarla ilgili spesifik önlemler alınması gerektiğidir. İş yükünü kontrol altında tutmak, damgalamayı önleyici toplumsal bilinçlendirme kampanyaları düzenlemek, çalışmaya devam edenlere psikososyal destek sunan mekanizmalar oluşturmak alınabilecek önlemler arasındadır.

Bu çalışma fotoses deseninin sesi duyulmayan grupların deneyimlerini görünür kılmak için uygun bir desen olduğunu da göstermektedir. Bu desenin katılımcı ve topluluk temelli sivil toplum çalışmalarında kullanılması, çeşitli açılardan dezavantajlı grupların toplumda daha görünür olmasını sağlayabilir.

Kaynaklar

- Abrams, E. & Szeffler S. (2020) Covid-19 and the impact of social determinants of Health. *The Lancet Respiratory Medicine*. 8, 659-661.
- Akatın, Y., Yıldırım N. Türkiye’de COVID-19 küresel salgın sürecinde yönetici hemşirelerin deneyimleri: Nitel bir araştırma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*. 2022;9(3):417-426.
- Bagcchi, S. (2020). Stigma during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(7), 782. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30498-9](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30498-9)
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Catalani, C., & Minkler, M. (2010). Photovoice: A review of the literature in health and public health. *Health Education & Behavior*, 37(3), 424–451.
- Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health*. Institute for Futures Studies.
- Farmer, P. (1996). Social inequalities and emerging infectious diseases. *Emerging Infectious Diseases*, 2(4), 259–269.
- Galasso, V. (2020). COVID: Not a great equalizer. *CEsifo Economic Studies*, 66(4), 327–344.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.

- Gürer, A., & Gemlik, H. N. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 4(2), 45-52. <https://doi.org/10.29228/JOHSE.3>
- ILO (International Labour Organization). (2020). COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses. ILO.
- Liebenberg, L. (2018). Thinking critically about photovoice: Achieving empowerment and social change. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1–9.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Logie, C.H. & Turan, J.M. (2020) How Do We Balance Tensions Between COVID-19 Public Health Responses and Stigma Mitigation? Learning from HIV Research. *AIDS Behav.* 24(7):2003-2006. doi: 10.1007/s10461-020-02856-8. PMID: 32266502; PMCID: PMC7137404.
- Mert, A., Tüzün, H., İlhan, M. N., & Saygun, M. (2023). Covid-19 Pandemisinde Hizmete Devam Eden Kargo Sektörü Çalışanlarında İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Algısı ve Tutumları. *Çalışma ve Toplum*, 2(77), 1353-1378. <https://doi.org/10.54752/ct.1266876>
- MSC (Munich Security Conference). (2020). Poly-pandemic: Special edition on development, fragility, and conflict in the era of COVID-19. Munich Security Conference.
- Özdamar Akarçay, G. (2023). *Görsel sosyoloji: Kavramlar, dönemler, yöntemler*. Phoenix Yayınevi.
- Özkan, Z., Uçan, H., Özparlak, A., Karakaya, D., & Okan Demirel, M. (2022). “Ahtapotla mücadele” - COVID-19 servisinde çalışan hemşirelerin deneyimleri: Nitel bir çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 14(4), 1221-1231. doi: 10.5336/nurses.2022-89167
- Quinn, S. C., & Kumar, S. (2014). Health inequalities and infectious disease epidemics: A challenge for global health security. *Biosecurity and Bioterrorism*, 12(5), 263-273.
- Sever, M., & Özdemir, S. (2020). KORONAVİRÜS (COVID-19) SÜRECİNDE ÖĞRENCİ OLMA DENEYİMİ: BİR FOTOGES(PHOTOVOICE) ÇALIŞMASI. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1653-1679. <https://doi.org/10.33417/tsh.778615>
- TC Sağlık Bakanlığı. (2022). COVID-19 bilgilendirme sayfası. <https://covid19.saglik.gov.tr/adresinden> 24 Ekim 2022’de erişilmiştir.
- UNDP (United Nations Development Programme). (2020). Coronavirus vs. inequality. <https://feature.undp.org/coronavirus-vs-inequality/> adresinden 24 Ekim 2022’de erişilmiştir.
- Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health Education & Behavior*, 24(3), 369–387.
- WHO (World Health Organization). (2022). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/> adresinden 24 Ekim 2022’de erişilmiştir.

